

KÓKAI REZSŐ 120

**(Budapest, 1906. január 15. – Budapest, 1962. március 5.) zeneszerző,
zenetörténész és -esztéta.**

KÓKAI REZSŐ¹

Halála kivételes egyéniségtől fosztotta meg a magyar zenei életet, ötvenhat éves volt, élete utolsó évében Erkel Brankovics-operájának átdolgozási munkái, s egy Mikszáth témára készülő vígopera tervei foglalkoztatták. Mintha csak érezte volna, hogy kevés ideje van, a tanítás, a napi munkák sokféle elfoglaltsága közepette is lázasan dolgozott, a „Brankovics György” újjáformálódott a kezében. Ez volt utolsó helytállása a kötelességvállalásban.

Mint zeneszerző Koessler János iskolájából került ki, Bartók egykori mesterének osztályából. Művészetét átfogó műveltség, emelkedett humánus hatotta át, értelem és bensőséges lírára hajló érzelem egyensúlya. Mesterségbeli felkészültsége példamutató volt, ebben alig akad párja az új magyar zenében. Hegedűversenye a műfaj legértékesebb hagyományait töltötte meg egyéni mondanivalóval, nevét ez a műve tette ismertté Európa-szerte. Másik jelentős zenekari alkotása, a „Concerto all'ungherese”, a „magyar neoklasszicizmus” jegyében fogant; rádió-daljátékai, köztük a Gábor Áron hőstettét megéneklő „Lészen ágyú”, a magyar daljáték irodalmának gyöngyszemei közé tartoznak. Kamarakompozíciói klasszikus-romantikus tradíciók és magyar nemzeti hagyományok művészi újraértelmezésével tűnnek ki.

¹ Muzsika, 1962/4.

Zenetudományi, pedagógiai munkásságát méltán állíthatjuk alkotóművészete mellé. Több mint három évtizeden át volt a Zeneművészeti Főiskola tanára, zongoraművészek, zeneszerzők, majd később zenetörténészek irányító, tanító mestere. Akik valaha is jelen lehettek egy óráján, mindig fájlalni fogják, hogy sugárzó egyénisége, nagyszerű zongorajátéka, rendkívüli tudása és koncepciója csak kisebb tanítványi körnek juthatott osztályrészül. Amikor leült a zongorához, s eljátszotta Wagner Trisztánját, Beethoven nagy A-dúr szonátáját, vagy Schubert C-dúr szimfóniáját, – ez az élmény elhalványította a legszebb koncert-emlékeket is.

Kókai Rezső az elsők közé tartozott, akik Magyarországon a modern zene problémáit behatóbban vizsgálni kezdték. A rá oly jellemző hatalmas áttekintéssel közeledett hozzájuk. Rádióelőadásai később a Muzsikában jelentek meg először nyomtatásban. Ez a tanulmány-sorozat volt az alapja utolsó könyvének, a „Századunk zenéje” címmel megjelent kötetnek. Mindig csalthatatlan biztonsággal tudta megkülönböztetni a valóban újszerű, de tartalmas mondanivalót a felszínes, eredetieskedő modernkedéstől. A gazdag szellemi örökség, amit ránk hagyott, arra kötelez, hogy vele hűen, becsülettel, emberséggel sáfárkodjunk.

(F. I.)

PERNYE ANDRÁS
KÓKAI TANÁR ÚR²

Az emlékezés – sajátos természete szerint – csakis szubjektív lehet. Az objektív emlékezés már a kimerítően részletes tanulmányok vagy esetleg vaskos kötetek, tehát a zenetudomány tárgya. Utóbbi több-kevesebb alapossággal határozza meg a vizsgált muzsikusz jelentőségét-hatását – már amennyire mindez művekben objektíválódik.

A valóságban azonban létezik egy titokzatosabb, rejtélyesebb, rendkívül nehezen megfogható hatásszféra, a nagy egyéniség sugárzása, amely megtermékenyíti és mozgásba lendíti a körülötte élő lelkeket. Ez a hatás valóban megfoghatatlan, hiszen gyakran csak egy mondat vagy gesztus, egy-egy szinte

² Muzsika 1972/3.

mellékes megjegyzés vagy – muzsikusról lévén szó – a zenéhez való viszony maga. Reprodukálhatatlan, de mégis felejthetetlen és életre szóló.

Kókai Rezső ilyen egyéniség volt. Szinte mellékesen jegyezzük csak meg, hogy káprázatos és sokoldalú tudás birtokosaként fejtette ki ezt a hatást: zeneszerző, zongoraművész, filozófus és zenetudós, mindmáig legendás hírű partitúra-játékos, de olyan természetesen és egyszerűen, mintha így született volna. Éppen ezért szerény volt és minden hiúságtól mentes.

Szerénységében már volt valami önpusztító. Saját műveiről sohasem beszélt, ezt a témát kerülte. Ha kényszerítették rá, egyszerre ironikussá vált – jóllehet az irónia nem volt éppen kenye. Amikor őt hallgattuk, megértettük a társadalmi lét egyik alaptragédiáját: aki érvényesülni akar, nem elég, ha jól csinálja a dolgát, úgy is kell tennie, ahogyan azt a társadalom a Nagy Embertől elvárja. Erre teljesen képtelen volt.

Ha összegezni kívánnám, amit tanultunk tőle – és amit csakis tőle tanultunk meg –, akkor elsősorban a klasszikus művek iránti alázatra és szeretetre kell gondolnom. Elemi erejű hatását éppen azáltal bontakoztatta ki, hogy saját magát szinte aszkétikusan háttérbe szorította. Zongora mellett tartott előadásai gyakran csupán elharapott félmondatokra szorítkoztak, semmiféle szónokias fordulattal nem volt hajlandó fokozni mondanivalójának hatását. Aki odafigyelt és meg akarta érteni, megértette. Ha érzékenységgel és nyitott lélekkel találkozott, akkor valósággal szárnyakat kapott, de szavai akkor is kizárólag a zene megértését szolgálták, minden mondata csupán a zenéhez közelítés eszköze maradt. Nem tudta és nem is akarta áttörni a közöny vagy az érdektelenség falait, nem annyira passzivitásból, mint inkább abból a felismerésből, hogy a mondanivaló kárát vallja majd: kihegyesedik, kiélesedik és veszít eleven élménytartalmaiból. Mindenkinél jobban tudta, hogy a kierőszakolt hatás a dolgot magát változtatja meg és mivel minden hiúság hiányzott belőle, az ilyen esetekben inkább lemondott saját sikeréről. „Ugye érzik kérem, hogy ez milyen gyönyörű?” – a végső érve mindig ez volt és ilyenkor egy kissé elhomályosodott a szeme, pedig különben érzelmeit gondosan titkolta és az ömlengés minden fajtáját megvetette.

Rezervált, sőt – a társadalmi érintkezésben – gátlásos ember volt. Mérhetetlenül gazdag és érzékeny belső élete csak a zenében nyilatkozott meg – ott azonban elemi erővel és szuggesztíven. Tőle sohasem kaptunk kész

mondatokat, melyeket azután hasznosítani lehet cikkekben, tanulmányokban vagy éppenséggel könyvekben. Ő csakis arra törekedett, hogy elérje a zenével való teljes azonosulásunkat, hogy megindítsa bennünk azt az ösztönös és tudatos folyamatot, amely azután a saját maga számára majd megtalálja a legjobb, leghelyesebb kifejezési módot. Egyszerűbben szólva: a zenetörténetírás belső indítékait próbálta meg kifejleszteni bennünk.

Mindez csupán néhány szerény jelzés Kókai Rezső egyéniségéről. Halálának tízéves fordulója csupán alkalom arra, hogy róla beszéljünk – de eddig is reá kellett emlékeznünk életünk és tevékenységünk legfontosabb pillanatában. Kókai tanár urat lehetetlen elfelejteni.

KÓKAI REZSŐ LISZT FERENC MAGYARSÁGÁRÓL³

A tárgyilagos szemlélő számára furcsa és szokatlan dolognak hathat, hogy egy olyan művésznek a magyarságát akarjuk bizonyítani, akit születésénél, nevénél és általában véve a vele való nemzeti közösségnek az érzésénél fogva elvitathatatlanul a magunkénak tartunk, a magunkénak és magyarnak ismerünk. Valóban, Liszt magyarságáról szólva, elsősorban is önkénytelenül az a kérdés merül fel bennünk, hogy egyáltalában miért lehet reflexiók tárgya Liszt magyarsága; miért vetődött fel Liszt nemzetiségének a problémája a Lisztre vonatkozó zenetörténeti és zenetudományi kérdések sorában? Éppen ezért Liszt magyarságával kapcsolatban először is ennek a kérdésnek a történeti eredetével akarunk néhány szóval foglalkozni.

Liszt magyarságának a kérdése elsősorban is magyar részről körülbelül a múlt század abszolutisztikus éveinek elején vetődött fel először, amikor a hazai nemzeti érzés az erős elnyomás alatt fokozottabban volt érzékeny mindennel szemben, ami nemzeti mentalitása kereteibe csakugyan, vagy – mint Liszt esetében – esetleg *látszólagosan* nem tudott beleilleszkedni. Liszt magyarsága kérdésének ez a felvetése olyan érvekre támaszkodott, mint pl. arra, hogy Liszt kora gyermekéveitől fogva külföldön tartózkodott, a hazai nyelvet nem bírja, egyáltalában a hazai kultúrán kívül eső zenei kultúrával való összeköttetéseknek

³ A Zene 1938/1. – A Fodor Zeneiskolában 1936. márc. 24.-én tartott előadás alapján.

él, – egyszóval olyan érvekre, amelyek főképpen látszathálóból eredtek, külsőségeken alapultak és amelyek a velük egyidőből származó és kihasználható ellenérveket egyszerűen nem tudták és nem akarták tudomásul venni. Erre a kicsit elfogult helyzetre talán semmi sem jellemző jobban, mint az, hogy amikor a múlt század hetvenes éveiben a Zeneakadémia felállításának a kérdése foglalkoztatta országgyűlésünket, akkor nem egy országgyűlési képviselő azért tartózkodott a zeneakadémia felállítására irányuló tervezet megszavazásától, mert a felállítandó intézet – szerintük – burkoltan olyan művészek felfogadását és ellátását célozza, akik egyébként külföldön élnek s még magyarul sem tudnak. Így pl. Jankovich Miklós országgyűlési képviselő a Ház 1873. évi február hó 8.-i gyűlésén (v. ö. Képviselőházi Napló, 1872/75. IV. kötet, 147/148. 11.) szó szerint a következőket mondja: »Még egy indokom van arra nézve, hogy egy keveset visszatartó legyek ez intézményre (a Zeneakadémiára) szükséges összeg megszavazásánál. Nyílt titok, s az egész városban évek óta beszélnek (Közbekiáltások: Halljuk!), hogy ezen intézmény nem akar egyéb lenni, mint bizonyos külföldön tartózkodó és a magyar nyelvet nem is tudó művészek soutenirozása. Ezt csupán azért jegyzem meg, mert némi visszatetszést szül ezen intézmény költségeinek megszavazásánál, magyar jellemét tekintve az intézetnek.« – Vagy ugyanilyen vonatkozásban idézhetjük az országgyűlés 1875. évi december hó 8.-i gyűlésén felszólaló Zsedényi Ede szavait (v. ö. Moravcsik G.: Az Orsz. M. Kir. Zeneakadémia története, Bpest., 1907., 16/17.

11.), aki a zeneakadémia felállítása elleni érveit főképpen arra alapította, »hogy Liszt Ferenc alkalmazása felesleges teher, mert ő keveset tartózkodik itthon s többnyire Párisban és Németországban él. »Nem tudom, – tette hozzá – váljon itt egy magyar zongorás vagy énekes, vagy énekesnő kiképeztetett-e már általa?« – Kétségtelen, hogy ugyanekkor a hazai sajtó és a közvélemény nagy része már maga is elítélte az ilyen értelmű és formájú Liszt magyarságát kikezdő és kifogásoló megnyilatkozásokat. Liszt magyarsága kérdésének erre a tehát *először magyar részről* történt felvetésére azonban ezek a nem rendszerezett és sok egyéb mellől kiragadott szemelvények mégis világosságot vethetnek. Természetes, hogy Liszt nemzetiségének a kérdése azután nemcsak magyar részről, hanem a külföld részéről is felvetetett. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy azok az érvek, amelyeket a külföld Liszt magyarsága ellen felsorakoztatott, alapjában véve épen annyira egy kissé elfogult, csak más előjelű nemzeti szempontból fakadnak, mint az előbb karakterizált magyar részről felvonultatott

évek. Azok a megnyilvánulási formák, amelyekben a külföld Liszt nemzetiségének a kérdését tárgyalni kezdte, voltaképpen annak a hét görög városnak a versengéséhez hasonlíthatók, amelyek az ókorban olyan meddően vitatkoztak azon, hogy melyikük Homérosz igazi szülővárosa. Nem Lisztet akarjuk Homéroszhoz hasonlítani, hanem a Liszt nemzetiségét maguknak arrogáló nemzetek buzgólkodását és versengését valamiképpen az ilyen természetű viták meddőségével azonosítani.

Nem volnánk azonban igazságosak, ha ezek mellett az alapjában véve nemcsak Liszt magyarsága kérdésének eredetére, hanem nagyrészt már természetére is rávilágító adatok mellett nem említenők meg, hogy legújabbán az eddigitől különböző vértzetben kezdenek fellépni a Liszt magyarságát vitató érvek és elméletek. Főképpen a modern zenetudományban figyelhetők meg az olyan vélemények, amelyek szerint Liszt nemzetisége nem az eddig vázolt nemzetiségi szempontokból, hanem egy általánosabb, mégpedig stílustörténeti, stíluskritikai, tehát esztétikai-filozófiai szempontból lehet meditációk és meggondolások tárgya. Ez az új mozzanat azután teljessé is teszi a Liszt magyarságára vonatkozó kérdés eredetének adatait s egyben a kérdésnek tudományos, illetőleg művészi szempontból való komoly és igazi jelentőségére is felhívja a figyelmünket.

Látjuk tehát, hogy Liszt magyarságának a kérdése két forrásból fakad: egy tisztára nemzeti, tehát esztétikai értékeléstől független állásfoglalásból Liszt személyével és magatartásával szemben, valamint egy *művészetfilozófiai* állásfoglalásból Liszt művészetével, művészetének stílusával szemben. Ilyenformán Liszt magyarságának a teljes kérdése is, mint zenetörténeti és zenetudományi kérdés, *mindig kettőt jelent: először is* a Liszt személyére, nevére és születésére, azután Lisztnek önmagának az ő magyarságával szemben tanúsított magatartására vonatkozó *filológiai* kutatást, *másodszor* pedig Liszt egész művészetének, tehát egyetemes *oeuvre-jének nemzetiségi hovatartozását*, illetőleg ennek a hovatartozásnak a problémáját.

A Liszt személyének és egyéniségének magyarságára vonatkozó és – mint előbb említettük – főképpen filológiai természetű kutatással egybehordott anyagot a magyar zenetörténet gyűjti egybe. Ebből a rengeteg anyagból mind csak a legfontosabb érveket és adatokat akarjuk Liszt magyarságának bizonyítására kiemelni. Ezek pedig a következők:

Liszt magyarságának egyik legfőbb bizonyága családi neve. Az a név, amelyet Lisztnek Párisba érkeztek el sem tudtak helyesen olvasni, hanem »Litz«-nek olvastak és ejtettek, – és amely névnek egyenesen szimbolikus jelentésű és jelentőségű z betűjéért Liszt magyarságának nem egy vitatója biztosnak tetsző érveinek talán legtöbbször szívesen elcserélné.

De nemcsak neve és születése bizonyíthatja Liszt magyarságát. Hanem bizonyítja a maga magyarságával szembeni, a maga magyarságát hangsúlyozó egész attitűde-je, amelynek legfőbb értékét épen abban láthatjuk, hogy attól a pillanattól kezdve válik számunkra kedvezővé és döntővé, amelyikben először merül fel vele szemben a magyartalanság vádja. Ennek az attitűde-nek százféle megnyilvánulása közül első helyen Lisztnek azt a jótekonyságát akarjuk kiemelni, amely a bennünket ért nagyobb sorcsapások idején, vagy más alkalmakkor olyan spontánul és ritka rokoni lelkesedéssel nyilatkozott meg Liszt részéről. Ezt a magyarokkal szemben tanúsított eharitatív szellemet egyébként az egykorú magyar sajtó is elismeri, így az »Életképek« c. újság ezt írja 1846. évi május hó 9-i (19. sz.) számában Lisztről: »Mondják, hogy mit a' jobb kéz ad, a' bal kéznek nem kell róla tudni semmit; Lisztnek jobb és bal keze ad, tele van jótekonny ajándékokkal, melyek annál dicsőbbek, mert élvezet nyújt, melyek megfizethetetlenek, s ez élvezet mellett anyagi jót, pénzt, az ügyek vitelének e' nervusát; ő a fősvényt is bőkezűvé, örvendő ajándékozóvá varázsolja.« – Liszt nevezetesebb jótekonyságai hazájával szemben az 1838.-i árvízkárosultak javára, vagy az 1879. évi szegedi árvízkárosultak javára rendezett koncertjei; azután a különféle árvaházak, továbbá a különféle díj onnan alapított, vagy anyagi nehézségekkel küzdő zeneegyletek (pl. a pozsonyi egyházi zeneegyesület, 1865. a Nemzeti Zenede jubileumi koncertje s. i. t.) javára rendezett hangversenyei. De nemcsak a közzel szemben mutatható ki Liszt jótekonysága. Nem egy esetben segített egyeseken is, hazánk tehetségein, hogy azok ügyét anyagi támogatásával is előbbre vigye.

Evvel a maga magyarságát hangsúlyozó attitűde-del függ azután össze Lisztnek a hazai kulturális és pedig főképpen zenei intézmények alapításában való állandó részvétele. Így az ő kezdeményezésére és az ő részvételével alakult már 1840 körül az ún. Pest Budai Magánegyesületi Iskola és Nemzeti Conservatorium, amely a Nemzeti Zenede formájában még ma is fennáll. Ugyanígy részt vesz a Zeneművészeti Főiskola, akkor Ének- és Zeneakadémia

alapításában is. Azután ugyancsak evvel az attitűde-del függ össze hazánk nevesebbjeivel való barátsága, ami a személyes nexusokon kívül olykor még úgyszólván zeneileg is megnyilvánult, amennyiben Liszt nem egy magyar barátjának kisebb-nagyobb kompozícióját gyakran átírta, feldolgozta. Ilyen barátságai közül az Amadé Tádé gróffal való mellett (Amadé különben Liszt első mecénásai közé tartozott) a Festetich Leó gróffal, Fáy István gróffal (aki egyébként Liszt rapszódiai népzenei anyagának összegyűjtésénél kapott szerepet), azután Erkel, Mosonyival, Végh Jánossal, gróf Zichy Gézával, Egressy Bénivel, Simonffy Károllyal, gróf Széchenyi Imrével, Rózsavölgyivel, végül Vörösmartyval, Vajda Jánossal, Garay Jánossal való összeköttetéseit említjük meg, amelyekről a magyar zenetörténeti kutatás nem egy intimitást vagy érdekességet ismer e nexusok őszinteségének bizonyságául.

Lisztnek ezen a maga magyarságát ilyen formákban hangsúlyozó attitűde-jén kívül azután meg kell említenünk azt is, hogy nemcsak mint ember, hanem mint európai hírű és jelentőségű zenész is tudott magyarnak mutatkozni, tudta bizonyítani és bizonyította is magyarságát, így avval, hogy egyáltalában tudott a magyar zenéhez fordulni és a számára akkor lehetséges és megközelíthető magyar népzenet beledolgozta oeuvrejébe, a közismert magyar rapszódia megalkotásával és megkomponálásával. Maga az első rapszódia pedig 1853-ban, tehát csakugyan az abszolutizmus éveinek első szakaszában jelent meg. A Liszt magyarságára vonatkozó érveknek ezt a sorát végül is egy eddig egészen új adattal akarjuk berekeszteni. Ez az új adat pedig Liszt leányának, Cosimának, Wagner Richard feleségének Mihalovich Ödönnel, a Zeneakadémia nagynevű igazgatójával való levelezésének tanulmányozása közben akadt kezembe. Wagner Cosima egyik, 1866. évi május 18-i keltezésű levelében többek között ezt írja Mihalovichnak: »Da haben Sie denn ein kleines Bild unseres Lebens ; dass ich es Ihnen sofort nach dem Empfang Ihres ungarischen Zauberdeutsches (*vergessen Sie dabei nicht, dass ich auch Ungarin bin und an Zauber glaube*), *schicke, zeigt Ihnen, wie gerne ich Ihre Zeilen empfangen und gelesen habe.*«⁴) Eszerint tehát még Liszt lánya is kifejezetten magyarnak vallotta magát!

⁴ »Életünk folyását írtam le Önnek e levelemben, hogy ezt a leírást már is tovább juttatom Önhöz, alig, hogy az Ön magyar-német varázsigéit kezeimhez vettem (ne feledje el amellett, hogy *én is magyar nő vagyok* és így hiszek a varázsban), bizonyíthatja, hogy mennyire megörültem sorainak és hogy mily szívesen olvastam őket.«

Mondottuk, hogy Liszt magyarságának a kérdése nem merül ki az ő személyére vonatkozó és alapjában véve egy nacionalista szempontból felvetett nemzetiségi problémában, mely végül is az eddig követett filológiai eljárással volt megoldható. Mondottuk, hogy a legújabb időkben a modern zenetudomány részéről többször lehet hallani, hogy Liszt magyarságának a kérdése főképpen egész oeuvre-jének stílusbeli elemeinél és ezeknek az elemeknek a magyaron kívüli kultúrákhoz való tartozása miatt válhatik valóban kétségesse és vitathatóvá. A következőkben Liszt magyarsága kérdésének erre a második mozzanatára vonatkozó néhány gondolatunkat szeretnék még befejezőképpen elmondani.

Az a zenetudományi felfogás, amely Liszt oeuvre-jének stílusbeli vizsgálata alapján akarja Liszt nemzetiségét eldönteni, voltaképpen önkénytelenül és burkoltan az európai romantika nemzetiségének a problémáját veti fel. Hiszen Liszt egész művészete nemcsak, hogy romantikus művészet, hanem a zene területén maga a romantikus művészet egyáltalában. Márpedig a romantika nemzetiségének a kérdése a romantikára vonatkozó tudományos irodalom tanúságtétele szerint mai napig eldöntetlen és voltaképpen eldönthetetlennek is nevezhető, így tehát Liszt magyarságának ebben a zenetudományi formában való felvetése tulajdonképpen az igazi tudományos alapokat nélkülözi. Valóban, Liszt egyetemes oeuvre-jének éppen annyira nincs és nem is lehet nemzetiségi kérdése, mint ahogy az egész romantikát nem lehet, vagy legalább is nagyon nehéz a maga európai és százéves totalitásában nemzetiségi kérdéssé tenni. Liszt egész művészete és minden alkotása annyira éltető forrása és áramosító pólusa az egész európai zenének, hogy számára minden olyanfajta buzgólkodás, hogy az vagy egy magyar, vagy egy tiszta francia vagy német iskola termékének nyilváníthatassák, alapjában véve teljesen értelmetlen és rajta végeredményben semmit sem ronthat és semmit sem javíthat. Amennyiben pedig az egyetemes romantikában mégis felfedezhetők volnának egyes nemzeti vonások, ugyanolyan mértékben pedig Liszt művészetében is kétségtelenül kimutathatók a magyar elemek, mint azt az előbb már láthattuk. Úgyhogy Liszt magyarságának ez a zenetudományi köntösben való tagadása amellet, hogy elvileg sem indokolt, de gyakorlatilag sem helytálló.

Megpróbáltuk Liszt magyarságának a kérdését a maga kettősségében, de ilyenformán egyúttal a maga teljességében ismertetni és a benne felmerült

problémákra kielégítő és megoldó választ adni. Nem az volt a törekvésünk, hogy minden lehető adatot vagy lehetséges gondolatot előadjunk, hanem hogy a kérdés igazi értelmét és helyes megoldásának legalább az útjait kijelöljük. Azt hisszük, hogy már evvel is némi szolgálatot tudtunk tenni a Liszt magyarságára vonatkozó kérdésnek.